

Özdevinirler Kuramı ve Biçimsel Diller

Bölüm 3 : Dilbilgisi ve Diller

Giriş : Dil ve Dilbilgisinin Biçimsel Olmayan Tanımı

- Her dil belirli bir alfabe üzerinde tanımlanır.
- Alfabe ise sonlu sayıda simgeden oluşan bir kümedir.
Örnek: $\{a, b, c\}$, $\{0,1\}$, $\{v, c, +, -, *, /\}$ alfabeleri.
- Alfabedeki simgelerin ardarda getirilmesi ile dizgiler (*strings*) oluşturulur.
Örnek: $\{a, b, c\}$ alfabesinde: $b, acca, bcc, aaaac, \dots$ dizgileri.
 $\{0, 1\}$ alfabesinde: $111, 0, 0101, 01010101, \dots$ dizgileri.
 $\{v, c, +, -, *, /\}$ alfabesinde: $v*c, v+v/c, vv+v*c, \dots$ dizgileri.
- Her biçimsel dil bir alfabe üzerinde tanımlanır ve alfabedeki simgelerden oluşturulabilecek dizgiler kümesinin (sonsuz kümenin) bir altkümesidir.
- Her biçimsel dil sonlu ya da sonsuz bir küme olabilir.
- Dilde yer alan ve dilin tümcelerini (*sentences*) oluşturan dizgiler “geçerli”, dilde yer almayan dizgiler ise “geçersiz” dizgilerdir. Biçimsel dil açısından dizgi (*string*), tümce (*sentence*) ve sözcük (*word*) terimleri birbirinin yerine kullanılabilir.
- Dilin hangi tümcelerden oluştuğunu gösteren kurallar bütünü ise dilbilgisi (*grammar*) olarak adlandırılacaktır.

Bölüm 3 : Dilbilgisi ve Diller

- **Dilbilgisi ve dillerin tanımlanmasında kullanılan Harf Grupları ve Kullanım Alanları aşağıdaki gibidir:**

S, A, B, C, ...	Sözdizim değişkenleri
a, b, c, ..., 0, 1, 2, ..	Uç simgeler (alfabenin elemenları)
U, V, W, X, Y, Z, ..	Sözdizim değişkeni ya da uç simgeler
u, v, w, x, y, z, ...	Uç simge dizgileri (sözcükler, tümceler)
$\alpha, \beta, \gamma, ...$	Tümcesel yapılar (dilbilgisinin kurallarına göre türetilen ve sözdizim değişkenleri ile uç simgelerden oluşan dizgilere tümcesel yapı denir.)

3.1. Dilbilgisi ve Dilin Biçimsel Tanımı

➤ Biçimsel olarak dilbilgisi : $G = \langle V_N, V_T, P, S \rangle$

V_N : Sözdizim değişkenleri kümesi (sonlu bir küme).

$V_T = U$ ç simgeler kümesi (sonlu bir küme) : $V_N \cap V_T = \Phi$

S : Başlangıç değişkeni : $S \in V_N$

➤ P : Yeniden yazma ya da türetme kuralları : $\alpha \Rightarrow \beta$

En genel (kısıtlamasız) biçimiyle $\alpha \in V^+$ $\beta \in V^*$

$$V = V_N \cup V_T \quad V^+ = V^* - \{ \lambda \}$$

V : Sözdizim değişkenleri ve uç simgelerden oluşan birleşik küme.

V^* : Sözdizim değişkenleri ve uç simgelerden oluşturulabilecek tüm dizgilerin kümesi
(V^* kümesi λ dizgisini de içerir).

V^+ : Sözdizim değişkenleri ve uç simgelerden oluşturulabilecek λ hariç tüm dizgilerin kümesi

➤ Bir dilbilgisi tarafından tanımlanan dilin tanımı :

$$L(G) = \{ w \mid w \in V_T^*, S \xRightarrow{*} w \}$$

Bölüm 3 : Dilbilgisi ve Diller

➤ Örnek 3.1. $G_{3.1} = \langle V_N, V_T, P, S \rangle$

$$V_N = \{ S \}$$

$$V_T = \{ 0, 1 \}$$

$$P: S \Rightarrow 0S1$$

$$S \Rightarrow 01$$

➤ $G_{3.1}$ tarafından türetilen birkaç tümce:

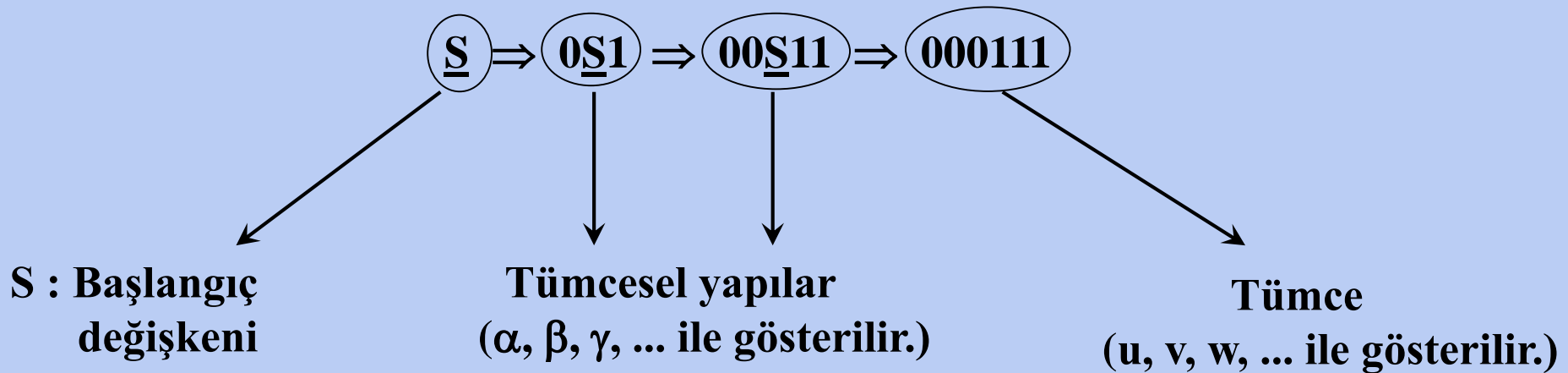
$$\underline{S} \Rightarrow 01$$

$$\underline{S} \Rightarrow 0\underline{S}1 \Rightarrow 0011$$

$$\underline{S} \Rightarrow 0\underline{S}1 \Rightarrow 00\underline{S}11 \Rightarrow 000111$$

$$L(G_{3.1}) = \{ 0^n 1^n \mid n \geq 1 \}$$

Not: Her adımda türetme uygulanan değişken ya da tümcesel yapının altı çizilmiştir.

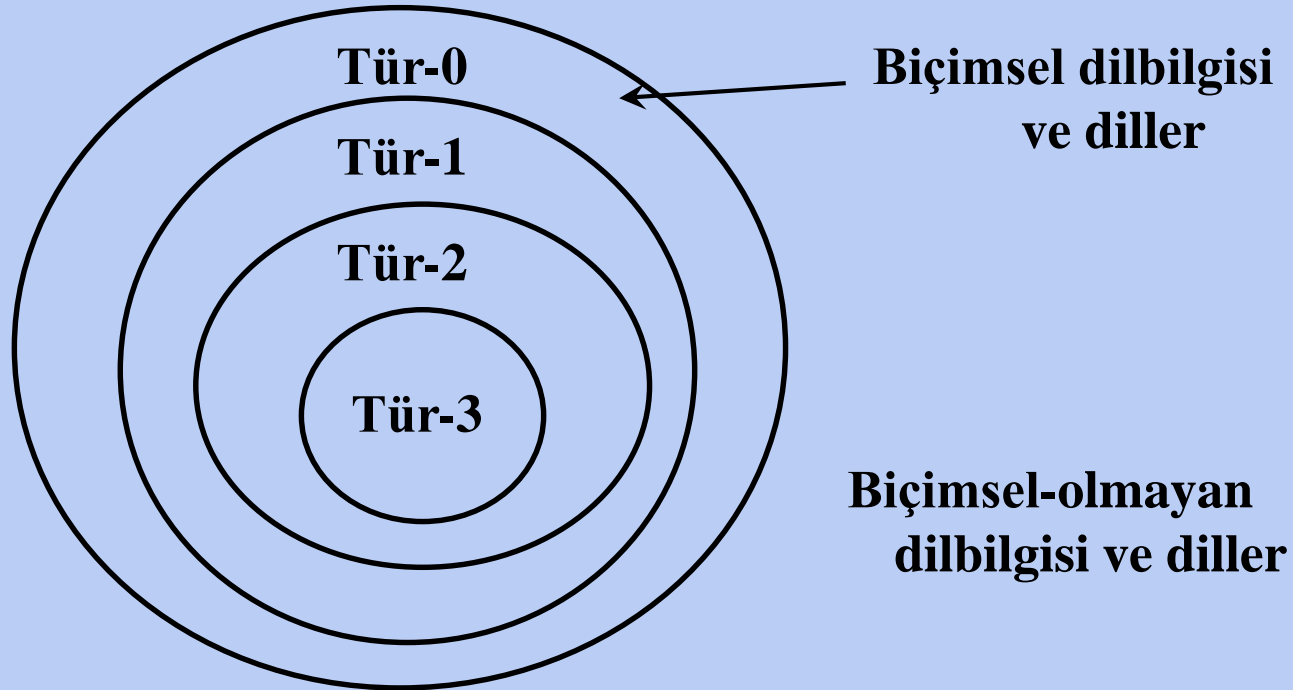
3.2. Dilbilgisi ve Dillerin Sınıflandırılması

➤ Tür-0 ya da kısıtlamasız dilbilgisi ve diller

Tür-1 ya da bağlama-bağımlı dilbilgisi ve diller

Tür-2 ya da bağlamdan-bağımsız dilbilgisi ve diller

Tür-3 ya da düzgün dilbilgisi ve diller

3.2.1. Tür-0 Dilbilgisi ve Dil

- yeniden yazma kuralları : $\alpha \Rightarrow \beta$ $\alpha \in V^+$ $\beta \in V^*$
- Tür-0 dilbilgisi tarafından türetilen dillere tür-0 ya da özyineli sayılabilir -kısaca “r.e.” (*recursively enumerable*)- diller de denir.
- Örnek 3.2.

$$G_{3.2} = \langle V_N, V_T, P, S \rangle$$

$$V_N = \{S, L, R, A, B, C\}$$

$$V_T = \{a\}$$

$$P : S \Rightarrow LAaR$$

$$Aa \Rightarrow aaA$$

$$AR \Rightarrow BR \mid C$$

$$aB \Rightarrow Ba$$

$$LB \Rightarrow LA$$

$$aC \Rightarrow Ca$$

$$LC \Rightarrow \lambda$$

- $G_{3.2}$ tarafından türetilen birkaç tümce:

$$\begin{aligned} \underline{S} &\Rightarrow \underline{LAaR} \Rightarrow \underline{LaaAR} \Rightarrow \underline{LaaC} \\ &\Rightarrow \underline{LaCa} \Rightarrow \underline{LCaa} \Rightarrow aa \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \underline{S} &\Rightarrow \underline{LAaR} \Rightarrow \underline{LaaAR} \Rightarrow \underline{LaaBR} \\ &\Rightarrow \underline{LaBaR} \Rightarrow \underline{LBaaR} \Rightarrow \underline{LAaaR} \\ &\Rightarrow \underline{LaaAaR} \Rightarrow \underline{LaaaaAR} \Rightarrow \underline{LaaaaC} \\ &\Rightarrow \underline{LaaaCa} \Rightarrow \underline{LaaCaa} \Rightarrow \underline{LaCaaa} \\ &\Rightarrow \underline{LCaaaa} \Rightarrow aaaa \end{aligned}$$

3.2.2. Tür-1 Dilbilgisi ve Dil

- Tür-1 dilbilgisinin yeniden yazma kuralları:

$$\alpha \Rightarrow \beta \quad : \quad \alpha \in V^+ \quad \beta \in V^* \quad | \alpha | \leq | \beta |$$

- Tür-1 dilbilgisine bağlama-bağımlı (*context sensitive*) dilbilgisi de denir.

Çünkü tür-1 dilbilgisi, yeniden yazma kurallarının tümü

$$\alpha_1 A \alpha_2 \Rightarrow \alpha_1 \beta \alpha_2 \quad A \in V_N, \quad \alpha_1, \alpha_2, \beta \in V^*$$

biçiminde olan bir normal biçime (*normal form*) dönüştürülebilir.

- Tür-1 dilin diğer bir adı özyineli (*recursive*) -kısaca “r.”- dildir.

Bölüm 3 : Dilbilgisi ve Diller

➤ Örnek 3.3.

$$G_{3.3} = \langle V_N, V_T, P, S \rangle$$

$$V_N = \{ S, A, B \}$$

$$V_T = \{ a, b, c \}$$

$$P: \quad S \Rightarrow aSAB$$

$$S \Rightarrow aAB$$

$$BA \Rightarrow AB$$

$$aA \Rightarrow ab$$

$$bA \Rightarrow bb$$

$$bB \Rightarrow bc$$

$$cB \Rightarrow cc$$

➤ $G_{3.3}$ tarafından türetilen tümcelerden
birkaçını bulalım:

$$\underline{S} \Rightarrow \underline{aAB} \Rightarrow ab\underline{B} \Rightarrow abc$$

$$\begin{aligned} \underline{S} &\Rightarrow a\underline{SAB} \Rightarrow aa\underline{ABAB} \Rightarrow aab\underline{BAB} \\ &\Rightarrow aab\underline{ABB} \Rightarrow aabb\underline{BB} \Rightarrow aabb\underline{cB} \\ &\Rightarrow aabbcc \end{aligned}$$

$G_{3.3}$ tür-1 bir dilbilgisidir.

Yukarıdaki örneklerden, $L(G_{3.3})$ dilinin
aşağıdaki gibi tanımlanabileceği
görölmektedir:

$$L(G_{3.3}) = \{ a^n b^n c^n \mid n \geq 1 \}$$

3.2.3. Tür-2 Dilbilgisi ve Dil

- Tür-2 dilbilgisinin yeniden yazma kuralları

$$A \Rightarrow \beta \quad : \quad A \in V_N \quad \beta \in V^*$$

biçimindedir.

- Tür-2 dilbilgisine bağlamdan-bağımsız (*context free*) dilbilgisi, tür-2 dilbilgisi tarafından türetilen dillere tür-2 ya da bağlamdan-bağımsız diller denir.

- Örnek 3.4.

$$G_{3.4} = \langle V_N, V_T, P, S \rangle$$

$$V_N = \{ S, A, B \}$$

$$V_T = \{ a, b \}$$

$$P : S \Rightarrow aB \mid bA$$

$$A \Rightarrow a \mid aS \mid bAA$$

$$B \Rightarrow b \mid bS \mid aBB$$

- $G_{3.4}$ tarafından türetilen bir tümce bulalım:

$$\underline{S} \Rightarrow b\underline{A} \Rightarrow ba\underline{S} \Rightarrow bab\underline{A} \Rightarrow baba$$

- $G_{3.4}$ tür-2 bir dilbilgisidir. Dilbilgisinin kuralları ve yukarıdaki örnek dikkatle incelendiğinde, $L(G_{3.4})$ dilinin, $\{ a, b \}$ alfabesinde eşit sayıda a ve b içeren dizgiler kümesi olduğu görülür.

3.2.4. Tür-3 Dilbilgisi ve Dil

- Tür-3 dilbilgisinin yeniden yazma kuralları

$$A \Rightarrow aB$$

$$A \Rightarrow a$$

$$A \Rightarrow \lambda : A, B \in V_N, \quad a \in V_T$$

biçimindedir.

- Tür-3 dilbilgisi tarafından türetilen dile tür-3 ya da düzgün (*regular*) dil denir.

Bölüm 3 : Dilbilgisi ve Diller

➤ Örnek 3.5.

$$G_{3.5} = \langle V_N, V_T, P, S \rangle$$

$$V_N = \{ S, A, B \}$$

$$V_T = \{ 0, 1 \}$$

$$P : S \Rightarrow 0S \mid 0A \mid 0 \mid \lambda$$

$$A \Rightarrow 0B$$

$$B \Rightarrow 1S$$

- $G_{3.5}$ tarafından türetilen tümcelerden birkaçını bulalım:

$$\begin{aligned} \underline{S} &\Rightarrow 0\underline{S} \Rightarrow 00\underline{A} \Rightarrow 000\underline{B} \Rightarrow 0001\underline{S} \\ &\Rightarrow 00010\underline{S} \Rightarrow 00010 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \underline{S} &\Rightarrow 0\underline{A} \Rightarrow 00\underline{B} \Rightarrow 001\underline{S} \Rightarrow 0010\underline{S} \\ &\Rightarrow 00100\underline{A} \Rightarrow 001000\underline{B} \\ &\Rightarrow 0010001\underline{S} \Rightarrow 00100010 \end{aligned}$$

- $G_{3.5}$ tür-3 bir dilbilgisidir. Dilbilgisinin kuralları dikkatle incelendiğinde, $L(G_{3.5})$ dilinin “ $\{0, 1\}$ alfabesinde, içindeki her 1’den önce en az iki tane 0 bulunan dizgiler kümesi” olduğu görülür.

3.2.5. Sağ-Doğrusal ve Sol-Doğrusal Dilbilgisi

➤ Yeniden yazma kuralları

$$A \Rightarrow wB$$

$$A \Rightarrow w : A, B \in V_N, w \in V_T^*$$

biçiminde olan dilbilgisine sağ-doğrusal (*right-linear*) dilbilgisi denir.

➤ Yeniden yazma kuralları

$$A \Rightarrow Bw$$

$$A \Rightarrow w : A, B \in V_N, w \in V_T^*$$

biçiminde olan dilbilgisine sol-doğrusal (*left-linear*) dilbilgisi denir.

- Sağ-doğrusal ve sol-doğrusal dilbilgileri tarafından türetilen diller düzgün dillerdir. Daha önce tür-3 dilbilgisi tarafından türetilen dillerin de düzgün diller olduğunu gördük. Zaten tanımları incelendiğinde tür-3 dilbilgilerinin sağ-doğrusal dilbilgilerinin bir alt kümesi olduğu görülür. Her tür-3 dilbilgisi sağ-doğrusal bir dilbilgisidir. Ancak bunun tersi doğru değildir.

Bölüm 3 : Dilbilgisi ve Diller

➤ Örnek 3.6.

$$G_{3.6} = \langle V_N, V_T, P, S \rangle$$

$$V_N = \{ S, A \}$$

$$V_T = \{ 0, 1 \}$$

$$P : S \Rightarrow 0A$$

$$A \Rightarrow 10A \mid \lambda$$

➤ $L(G_{3.6})$ dili aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$L(G_{3.6}) = 0(10)^* = (01)^* 0$$

➤ $G_{3.6}$ sağ-doğrusal bir dilbilgisidir.

Bu dilbilgisi tarafından türetilen

$L(G_{3.6})$ dili, yandaki sol-doğrusal ($G'_{3.6}$)
ve tür-3 ($G''_{3.6}$) dilbilgileri tarafından
da türetilir.

➤ $G'_{3.6} = \langle V_N, V_T, P, S \rangle$

$$V_N = \{ S \}$$

$$V_T = \{ 0, 1 \}$$

$$P : S \Rightarrow S10 \mid 0$$

➤ $G''_{3.6} = \langle V_N, V_T, P, S \rangle$

$$V_N = \{ S, A, B \}$$

$$V_T = \{ 0, 1 \}$$

$$P : S \Rightarrow 0A$$

$$A \Rightarrow 1B \mid \lambda$$

$$B \Rightarrow 0A$$